

Gelgaudiškio kredito kooperatyvas 1927–1948 metais

Vladas Terleckas

Iki šiol ši tema nesusilaukė tyrinėtojų dėmesio. Rašinyje pagal pirmuosius fragmentiškus šaltinius (archyvinę medžiagą ir oficialių statistikos leidinių duomenis) mėginama atkurti kredito kooperacijos Gelgaudiškio valsčiuje istoriją, išryškinti jos raidos tendencijas, svarbą, iš užmaršties prikelti vadovus.

Straipsnis parašytas remiantis Finansų ministerijos ikiokupacinio laikotarpio statistinių leidinių „Lietuvos kooperacija“ (įvairių metų) duomenimis, Lietuvos centriname valstybės archyve saugomomis kai kurių metų šio kooperatyvo ataskaitomis (f. 387) ir SSSR žemės ūkio banko Lietuvos respublikinės kontoros fondo (R 364) medžiaga. Archyvuose neišliko Gelgaudiškio kredito kooperatyvo narių susirinkimų, valdybos ir tarybos posėdžių protokolų, kitos medžiagos, todėl nėra galimybių išsamiau, vaizdžiau išgvildinti jo istoriją.

1. Gelgaudiškio smulkaus kredito draugija: organizaciniai ir veiklos pagrindai, jos plėtra

Iš pradžių trumpai susipažinkime su caro laikų Gelgaudiškio valsčiaus kredito įstaigomis. Archyvinė medžiaga rodo, kad 1912 m. veikė Gelgaudiškio gminos (valsčiaus) skolinamoji taupomoji kasa (STK, kasa)¹. Aišku, jog ji įkurta anksčiau, tačiau tai patvirtinančių dokumentų nerasta. Todėl, vadovaujantis istorijos moksle priimtu būdu įvykius datuoti pagal rašytinius šaltinius, kol kas pirmąją kredito įstaigą Gelgaudiškyje tenka laikyti minėtą kasą, o jos įsteigimo datą – 1912 m. Deja, duomenų apie jos veiklą nėra. Kasos steigtos valdžios teiktomis bepalūkaninėmis paskolomis (po 600–700 rb). Kasos skolino žemę (iki 30 dešimtinių) įkeitusiems ūkininkams po 100–500 rb. Paskolų terminai buvo 1 m., 5 m., 10 m. Taip pat jos priiminėjo indėlius. Joms vadovavo valsčiaus susirinkimų trejiems metams rinktos valdybos. Pagal kai kuriuos autorius, STK taip pat kreditavo bežemius, dirbusius žemės ūkio darbus².

Matyt, Gelgaudiškio STK veikla aplinkinių ūkininkų netenkino. Antraip 1914 m. kovo 10 d. grupė steigėjų nebūtų prašę Suválkų gubernijos Smulkaus kredito komiteto duoti leidimą steigti Kaimėlio Romos katalikų parapijos savitarpio kredito draugiją³. Įstatuose buvo numatyta, kad į draugiją nariais bus priimami Gelgaudiškio ir Kidulių gminų ūkininkai bei kitų socialinių grupių atstovai (bet tik krikščionys). Prašyme nurodytas draugijos steigimo motyvas – siekimas atsikratyti nuolatinio skolinimosi iš žydų palūkininkų⁴. Kidulių savitarpio kredito draugijos (SKD) steigimo iniciatorius buvo kunigas Valentinas Antanavičius. Apskritai 1909–1913 m. Suválkijos kunigai aktyviai dalyvavo kuriant SKD. Daugiau žinių apie minimos Kaimelio parapijos SKD beveik nėra. Smulkaus kredito inspektoriui buvo pavesta ištirti, ar tokios draugijos steigimas reikalingas, ar pakanka prielaidų jos veiklai. Kitų gminų SKD steigimo bylos rodo, kad kliūčių nebuvo daroma, net nepaisyta, jog toje ar kitoje vietoje veikė STK. Tai teikia pagrindo

¹ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), f. 1012, ap. 1, b. 37, l. 5.

² Šalčius P. *Kooperacija*, Kaunas, 1931, p. 200.

³ LVIA, f. 1012, ap. 1, b. 36, l. 5.

⁴ *Ten pat.*

manyti, kad leidimas steigti Kaimelio parapijos SKD buvo gautas. Nebent iki karo pradžios galėjo užsitęsti leidimo davimo procedūros. Šios draugijos steigimas turėjo būti naudingas Gelgaudiškio ir Kidulių gminų gyventojams, kadangi į jas, skirtingai nuo STK, buvo priimami ne vien ūkininkai, bet ir amatininkai, smulkūs pramonininkai ir kt. Be to, skolindamos SKD nereikalavdavo įkeisti žemės. 1915 m. vasarą veržiantis kaizerinei kariuomenei į Lietuvą, visų kredito įstaigų turtas, dokumentai buvo išvežti į Rusijos gilumą, jų veikla nutrūko.

Lietuvai iškovojus Nepriklausomybę, pirmieji uždavinys buvo atkurti karo sunaikintą ir grobuoniškomis rekvizicijomis apiplėštą ūkį, gyventojus. Tam reikėjo daug pinigų. Jų neturėjo nei nuskurdinti žmonės, nei jauni besikuriantys bankai. Dėl šių priežasčių kilo vadinamasis kredito badas, kurio pasekmė buvo paskolų brangumas (18–25% palūkanos laikytos normaliomis). Išėjus iš tokios padėties matyta kredito kooperacijoje. Ją propagavo, kredito kooperatyvus steigti padėjo dėl įtakos kaime besivaržiusios Valstiečių liaudininkų partija ir Ūkininkų sąjunga. 1923 m. prasidėjo kredito kooperatyvų steigimo bumas, užsitęsęs iki 1927 m. Per šį laikotarpį Lietuvoje suorganizuojami 445 kooperatyvai. 1927 m. kovo 15 d. pradėjo veikti Gelgaudiškio smulkaus kredito draugija (SKD)⁵ – kredito kooperatyvas. Kredito kooperatyvą galima apibūdinti kaip valsčiaus gyventojų organizaciją (susivienijimą), atliekantį paprasčiausias bankines operacijas. Geriau jo esmę galima suprasti, susipažinus su organizaciniais pagrindais.

Norint įsteigti kredito kooperatyvą, reikėjo surinkti ne mažiau kaip 20 asmenų, pageidavusių tapti jo nariais, ir Kredito įstaigų ir kooperatyvų inspekcijoje (Inspekcija) įregistruoti įstatus. Gelgaudiškio SKD įstatuose buvo numatyta, jog kiekvienas stojantysis turi įmokėti 25 Lt pajų. Nariai turėjo teisę įmokėti ne vieną, o kelis pajus, tačiau vis vien gaudavo tik vieną balsą, nes kooperacija laikėsi jai būdingo principo: vienas narys – vienas balsas. Taip buvo įtvirtinamas juridinis narių lygiateisiškumas. Pajaus nebuvo galima parduoti, perleisti kitiems. Nariais priiminėti tik to valsčiaus teritorijoje gyvenę pilnamečiai, neapribotų teisių asmenys (ūkininkai, prekybininkai, amatininkai, laisvų profesijų asmenys ir kt.). Bet kada raštiškai paprašęs narys galėjo išstoti iš kooperatyvo. Kasmet narių skaičius ir sudėtis keisdavosi, vieni įstodavo, kiti pasitraukdavo. Įstatų, nutarimų nesilaikantys nariai visuotinio susirinkimo sprendimu turėjo būti šalinami iš draugijos.

Iš pradžių į Gelgaudiškio SKD stota labai vangiai, nes 1928 m. sausio 1 d. joje tebuvo 32, po metų – 40 narių. Jų skaičiaus didėjimo šuolis įvyko 1929–1932 m., per kuriuos narių patrigubėjo. 1933–1936 m. laikotarpiu dėl ūkio krizės penkiaus nariais sumažėjo. Nuo 1937 m. pradžios stojimas suintensyvėjo. 1939 m. spalio 1 d. draugijoje jau būta 174 narių⁶. Deja, Gelgaudiškio valsčiaus ūkininkų susidomėjimas draugija, jos paskolomis buvo menkas. Ši išvada grindžiama tuo faktu, kad 1928 m. sausio 1 d. Šakių apskrityje ji turėjo mažiausiai narių (iš 18 veikusių SKD)⁷, nors ūkių skaičiumi lenkė Barzdų ir Žvirgždaičių valsčius. 1932 m. Gelgaudiškio SKD pozicijos apskrityje šiek tiek pasitaisė, nes pagal narių skaičių užėmė 4-ą vietą nuo galo⁸. Joje išliko ir 1938 m.⁹

⁵ LCVA, f. 387, ap. 4, b. 637^b, l. 448.

⁶ *Ten pat*, b. 777, l. 568.

⁷ *Lietuvos kooperacija 1928 m.*, Kaunas, 1930, p. 139.

⁸ *Lietuvos kooperacija 1932 m.*, Kaunas, 1934, p. 123.

⁹ *Lietuvos kooperacija 1932–1938 m.*, Kaunas, 1939, p. 139.

1936 m. ataskaitos duomenys leidžia susipažinti su draugijos narių socialine sudėtimi. Tų metų pabaigoje iš 123 narių 106 buvo ūkininkai, 5 amatininkai, po 4 valstybės tarnautojus ir laisvųjų profesijų asmenis, 3 pramonininkai ir pirklys¹⁰. Įdomu, kad vėlesniais metais narių gretos ūkininkais nepasipildė, jos gausėjo daugiau stojant ne žemdirbių. 1938 m. pradžioje pastarųjų buvo 26, arba 19 daugiau negu 1936 m. Iš viso to darytinos mažiausia dvi išvados: 1) ūkininkai buvo išgašdinti 1933–1937 m. apskrityje šešių draugijų susilikvidavimo, 2) miestelyje gausėjo ne žemės ūkiu besivertusiųjų. Pagal įstatymą daugiau kaip pusę narių turėjusios SKD buvo priskiriamos prie kaimo kooperatyvų, kuriems taikytos mokesčių lengvatos ir lengvatiškai kredituotos valstybinių bankų. Tokį statusą turėjo ir Gelgaudiškio SKD.

Aukščiausia valdžia priklausė draugijos narių visuotiniams susirinkimams, kurie priimdavo svarbiausius nutarimus (pvz., dėl įstatų keitimo, SKD likvidavimo, pelno paskirstymo ir kt.), rinkdavo valdybos, tarybos ir revizijos komisijos narius (į kiekvieną po trejiems metams), tvirtindavo metines ataskaitas, pajamų ir išlaidų sąmatas. Valdyba buvo vykdomoji draugijos valdžia, ji atstovavo ūkiniuose sandoriuose, teismuose, atlikdavo operacijas. Valdybos nariai išsirinkdavo pirmininką, kitiems tekdavo atlikti kasininko, sąskaitininko (buhalterio) darbą. Drausta valdybos nariais rinkti gimines iki antros eilės. Inspekcija reikalavo, kad valdyba posėdžiautų ne rečiau kaip kartą per savaitę. Gelgaudiškio SKD valdyba taip dažnai nesirinko posėdžiams (1936 m. įvyko 21 posėdis). Matyt, nebuvo tokios būtinybės, be to, per darbymečius nariai negalėdavo mesti tiesioginių darbų. Valdybos darbą prižiūrėjo taryba, abi kartu priimdavo sprendimus dėl kreditavimo sąlygų, palūkanų normų ir kt. Į tarybą negalėjo būti renkami valdybos nariai, draugijos tarnautojai ir giminės iki antros eilės. Revizijos komisija tikrindavo draugijos sąmatą, dokumentus, vertybes, kasą. Į ją drausta rinkti valdybos ir tarybos narius. Visais minėtais draudimais siekta išvengti „kūmystės“ ryšių įsitvirtinimo.

Draugija operacijas atlikdavo tik trečiadieniais ir sekmadieniais (po pamaldų būdavo patogų sutvarkyti „bankinius“ reikalus), kadangi nedaug jų tepasitaikydavo. Valdybos, tarybos ir revizijos komisijos nariams griežtai drausta (Inspekcijos) imti algą už pareigas, o ne už darbą. Buvo įprasta, kad jiems buvo atlyginama už posėdžiuose sugaištą laiką. Pavyzdžiui, 1936 m. valdybos nariams mokėta po 5–10 Lt, tačiau neaišku, ar už vieną, ar už visus per mėnesį įvykusius posėdžius.

Išaiškintos kai kurios 4-ajame dešimtmetyje buvusių valdybos ir tarybos narių pavardės. 1932 m. valdybos pirmininku dirbo Petras Kovas, jos nariu ir kasininku – Pranas Ūsas ir nariu – Jurgis Visockis¹¹. 1934 m. P. Ūso pareigos pasiliko tos pačios, J. Visockis užėmė pirmininko postą, o P. Kovo valdyboje nebebuvo, jį pakeitė Antanas Skamarakas¹². Matyt, J. Visockis buvo pelnės narių pasitikėjimą, nes nuo 1930 m. iki 1940 m. okupacijos rinktas į valdybą. 1935 m. valdybai pradeda vadovauti Juozas Samajauskas, o jam padėjo jau minėti nariai A. Skamarakas ir J. Visockis. 1939 m. pasikeitė tik valdybos pirmininkas, juo išrinktas Vincas Kulikauskas. 1934 m. tarybos sudėtis buvo tokia: Juozas Matijošaitis (pirm.), Kostas Grybas, Pranas Murinas(?)¹³. 1937 m. taryboje iš senųjų narių beliko P. Murinas, kiti pakeisti P. Ūsu (pirm.) ir R. Jurgeliu¹⁴. Žinių apie revizijos komisijos narius neiškilo.

¹⁰LCVA, f. 4, ap. 4, b. 637^b, l. 448.

¹¹LCVA, f. 387, ap. 4, b. 666, l. 193.

¹²Ten pat, b. 647, l. 568.

¹³Ten pat, b. 416, l. 66.

¹⁴Ten pat, b. 637^b, l. 447.

Draugijoje dirbo ir samdomų tarnautojų – 1937 m. reikalų vedėjas Juozas Červinskis, 1939 m. sąskaitininkas Pranas Mozūraitis. Šiek tiek išliko žinių apie valdybos narių išsilavinimą, kurios rodo, jog 1937 m. visi jie buvo tebaigę pradžios mokyklą.

Gelgaudiškio SKD atlikinėjo paprasčiausias bankines operacijas – priiminėjo indėlius (narių ir pašaliečių), kreditavo savo narius. Paskoloms teikti naudojo nuosavą kapitalą (pajus ir atsargos kapitalą), indėlius ir iš bankų pasiskolintus pinigus. Apie šių operacijų svarbą, dinamiką galima spręsti iš 1 lentelės duomenų.

1 lentelė

Gelgaudiškio SKD pagrindiniai 1928–1939 m. veiklos rodikliai

Eil. Nr.	Metai, rodikliai	1928	1929	1933	1937	1938	1939	Pokyčiai	
		01 01	01 01	01 01	01 01	01 01	10 01	Lt	Kartais
1.	Balanso suma, Lt	7 306	8 934	36 573	30 002	30 524	58 565	+51 259	8
2.	Nuosavas kapitalas, Lt	780	934	4 372	9 676	8 754	8 163	+7 383	10,5
3.	Indėliai, Lt	–	–	4 580	899	1 222	6 308	+6 308	
4.	Skolos bankams, Lt	30 00	8 000	25 000	19 000	23 500	40 460	+37 460	13,5
5.	Paskolos nariams, Lt	5 250	6 575	30 591	26 082	28 180	51 377	+46 127	9,8
6.	Pelnas (+), Lt			+492		+317	Nėra	+589	
7.	Nuostolis (-), Lt	-272	-273		-164		duomenų		

Šaltiniai: *Lietuvos kooperacija 1927 m.*, Kaunas, 1929, p. 78–79; *Lietuvos kooperacija 1928 m.*, p. 138–139; *Lietuvos kooperacija 1932 m.*, p. 122–123; *Lietuvos kooperacija 1932–1938 m.*, p. 138–139; LCVA, f. 387, ap. 4, b. 637^b, l. 447; *ten pat*, b. 777, l. 568.

Remiantis šiais duomenimis, galima padaryti keletą pagrįstų išvadų. Pirma, pirmaisiais veiklos metais draugijai sunkiai sekėsi įgyti pasitikėjimą, sutelkti daugiau išteklių ir stipriau paskolomis padėti nariams. Iškalbingas nepasitikėjimo draugija ženklas – 1927–1928 m. indėlių neturėjimas. Antra, veiklos plėtros būta perdėm permainingos: 1929–1932 m. stiprų augimą vėliau nutraukė ūkio krizė, kurios padariniai Suvalkijoje jautėsi giliau ir ilgiau (iki 1938 m. pradžios). Trečia, nepaisant šio atgal nubloškusio sukrėtimo draugija atsilaikė ir įgavo (nuo 1938 m.) naują operacijų plėtros pagreitį. Čia pravartu prisiminti, kad 1933–1937 m. Šakių apskrityje susilikvidavo 4, arba 25%, veikusių SKD. Ketvirta, pagrindinis Gelgaudiškio SKD narių kreditavimo ir dinamizmo šaltinis buvo iš bankų gautos paskolos. Pasinaudojant jomis, buvo suteikiama nuo 57% (1928 01 01) iki 122% (1929 01 01) visų paskolų nariams. 1928–1939 m. draugija galėjo padidinti skolinimą nariams 9,8 karto, arba 46,1 tūkst. Lt, todėl, kad per tą laiką ji gavo iš bankų 37,5 tūkst. Lt daugiau paskolų. Taigi 81,3% paskolų nariams prieaugio sudarė valdžios kontroliuojamų bankų (daugiausia Kooperacijos banko, draugija buvo jo akcininkė) finansinė parama.

Toliau išsamiau susipažinsime su kai kuriomis draugijos operacijomis (veiklos barais). Draugija skolino trumpam laikui (6–12 mėn.) nedideles sumas (1936 m. vidutiniškai vienam nariui po 212 Lt). Skolinant nedaug, siekta, jog visi draugijos nariai nebūtų nuskriausti, galėtų pasinaudoti paskolomis. Bent 1936 m. šis tikslas buvo pasiektas, visi 123 nariai buvo gavę paskolas. 1937 m. sausio 1 d. 96 nariai,

arba 78% bendro jų skaičiaus, vidutiniškai buvo pasiskolinę po 165 Lt ir 6 nariai – po 544 Lt¹⁵. Skolinimosi iš draugijos privalumas buvo tas, kad nereikėjo gaišti laiko ir daryti išlaidų kelionėms į miestuose buvusius bankus (beje, mažai skolinusius ūkininkams), nereikėjo ikeisti turto, skolinta pagal paprasčiausius skolos raštelius. Svarbiausia – draugijos paskolos pigo: 1928 m. pradžioje už jas reikėjo mokėti 17%, 1933 m. – 12%, o 1938–1939 m. – 8% palūkanų. Atpiginti paskolas įstatymais ir ekonominėmis priemonėmis vertė valdžia.

Reikšminga, kad 1938–1939 m. labai padidėjo draugijos priimti indėliai. Šitai byloja pasitikėjimo ja išaugimą, atsiradusį ūkininkų suvokimą, kad naudinga sutaupas laikyti savo „banke“ ir pagaliau – gyvenimo gerėjimą. Šios srities laimėjimai bus akivaizdesni, jeigu žinosime, kad 1934 m. dėl krizės sunkumų draugija visai negavo indėlių, 1935 m. jų priėmė vos 277 Lt, o jau 1939 m. spalio 1 d. draugija jų turėjo 6 308 Lt¹⁶. 1938–1939 m. draugija įgavo didelį veiklos plėtimo pagreitį. Nors per 1928–1939 m. draugija veiklos mastą padidino 8 kartus, bet visą laiką savo apskrityje liko autsaidere. Antai, 1938 m. sausio 1 d. Gelgaudiškio SKD balanso suma buvo 4,2 karto mažesnė negu apskrities 12 draugijų balanso vidurkis, 4,1 karto buvo mažiau paskolinusi negu vidutiniškai kitos draugijos ir t. t.

Apibendrinant galima pasakyti, kad draugija buvo artimiausia greitoji finansinė pagalba, saugi ir ekonomiškai naudinga sutaupų laikymo, mokesčių mokėjimo vieta, bankininkystės ir kooperacijos mokykla.

2. Kredito kooperacijos žlugdymas 1940–1948 metais

Nėra duomenų apie draugijos veiklą 1940–1944 m. okupacijų laikais. Tėra galimybė ir reikalas panagrinėti apskritai kredito kooperacijos padėties, veiklos sąlygų pasikeitimą, okupantų vykdytą jos atžvilgiu politiką, kuri lėmė ir Gelgaudiškio kredito kooperatyvo statusą bei operacijas.

Jau pats šalies okupacijos faktas, visų gyvenimo sričių sovietizavimas, indėlių išmokėjimo normavimas (nuo 1940 06 17), vėliau jų, didesnių negu 1 000 Lt, ir vertybinių popierių konfiskavimas, uždraudimas bankams kredituoti SKD destabilizavo jų veiklą. Netikrumą dėl kooperacijos ateities turėjo sukelti 1940 m. miesto kredito kooperatyvų panaikinimas ir jų narių pajų nusavinimas. Iš slaptų dokumentų matyti, kad okupanto sukurtos administracijos viršūnės siūlė Maskvai likviduoti ir kaimo kooperatyvus. Vis tik laikinai jie buvo palikti, bet, pertvarkant pagal 1929 m. SSSR pavyzdinius žemės ūkio kredito draugijų įstatus, buvo sovietizuoti. Persitvarkyti reikėjo paskubomis (1941 02 09–1941 03 09). Tiek laiko buvo duota visuotiniams narių susirinkimams sušaukti, kurie turėjo priimti sovietinius įstatus, perrinkti valdybas ir tarybas (revizijos komisijos panaikintos, jų funkcijos atiteko taryboms). Susirinkimams komandavo SSSR žemės ūkio banko Lietuvos respublikinės kontoros (ŽŪB kontora) ir apskričių LKP(b) bei vykdomųjų komitetų atstovai. Iš valdybų, tarybų ir narių šalinti vadinamieji buožės, jie keisti smulkiais valstiečiais ir „darbo inteligentais“. SKD buvo pervadintos Žemės ūkio kredito draugijomis (ŽŪKD), prarado juridinį ir ūkinį savarankiškumą. Nuo tada jos paverčiamos iš esmės ŽŪB kontoros vietiniais padaliniais. ŽŪKD negalėjo sko-

¹⁵LCVA, f. 387, ap. 4, b. 637^b, l. 447.

¹⁶LCVA, f. 387, ap. 4, b. 479, l. 165.

linti be vietos valdžios sutikimo, privalėjo imti ir mokėti valdžios nustatyto dydžio palūkanas, skolinti tik įstatais nustatytas sumas. Todėl draugijų vadovybės neteko galimybių pasirinkti alternatyvių sprendimų. Dabar draugiją galėjo likviduoti ne tik jos nariai, bet ir respublikos Liaudies Komisarų Taryba (LKT). Taip pat buvo pakeistas draugijų veiklos tikslas. Įstatai skelbė tokį ŽŪKD tikslą:

„<...> teikti pagalbą gamybos kreditu darbo valstiečių ūkiams ir susivienijimams, vykdant TSR Sąjungos Vyriausybės priemonės žemės ūkiui ugdyti“¹⁷.

Vadinasi, draugijos buvo paverstos valdžios politikos kaime priemone. Imta taikyti vadinamasis klasinis kreditavimo principas, reiškęs pirmenybinį vargingųjų ir smulkių valstiečių rėmimą paskolomis bei neskolinimą stambiams produktyviems ūkiams. Sovietiniai įstatai pasunkino narių priėmimo sąlygas, kadangi papildomai buvo įvestas 5 rb stojamasis mokestis, o pajaus suma diferencijuota priklausomai nuo turėtos žemės ploto (po 5 rb nuo kiekvieno ha, bet ne mažiau kaip 25 rb), užtrenktos draugijų durys „ne darbo valstiečiams“.

1941 m. pavasarį ŽŪKD pradėjo skirstyti (skolinti) sovietiniams naujakuriams per ŽŪB kontorą gautas iš respublikinio biudžeto lėšas.

Pirmosiomis SSSR–Vokietijos karo dienomis daugelis draugijų, tarp jų ir Gelgaudiškio ŽŪKD, nukentėjo (sudegė ar kitaip buvo sunaikinti dokumentai, paimti pinigai), iširo valdybos ir tarybos, į jas sugrįžo ikiokupacinių laikų vadovai. Draugijos vėl veikė pagal „smetoninius“ įstatus, gražino senuosius pavadinimus. Dėl nacių nustatyto žemo rublio santykio su marke (10 rb prilyginta 1 markei) draugijų kapitalai nuvertėjo. Be to, naujasis okupantas užblokavo (neleido naudoti) 80% draugijų turėtų lėšų. Dėl to esmingai sumažėjo draugijų skolinimo galimybės. Antra vertus, esant neaiškiai karo baigčiai ir dėl įvairių ūkinių suvaržymų, prekių stygiaus maža bebuvu norinčių skolintis narių. To meto spauda rašė, kad draugijos vegetavo, kiek gyviau buvę gražinamos paskolos¹⁸. Tai daryti buvo naudinga dėl didelio rublio nuvertinimo. Be to, buvo pareikalauta gražinti specifiškai sovietines paskolas.

Vykstant sovietinei reokupacijai, ŽŪKD buvo atkuriamos gan operatyviai, tačiau ne kaimo žmonių, bet valdžios iniciatyva. Gelgaudiškio ŽŪKD veiklą atnaujino 1945 m. kovo 31 d.¹⁹ Atrodo, jog ankstesnioji narystė nebuvo pripažinta, reikėjo iš naujo įstoti ir sumokėti stojamąjį mokestį bei pajų. Pokariu ŽŪKD veiklos pagrindai išliko tokie pat, kokie galiojo 1941 m. Tiesa, 1945 m. gruodžio 30 d. LSSR LKT nutarimu buvo 5 kartus padidintas stojamasis mokestis ir minimali pajaus suma pakilo iki 50 rb.²⁰ Nepaisant to ir lyginant su daugeliu kitų tyrinėtų draugijų, į Gelgaudiškio ŽŪKD buvo stojama gana aktyviai. Beje, į ją kažkodėl stėjo vien valsčiai. 1946 m. sausio 1 d. draugija turėjo 135, po metų – 207 narius. Vėlesniais metais stojančiųjų mažėjo, 1949 m. sausio 1 d. buvo 233 nariai²¹, t. y. 1,8 karto daugiau negu 1939 m. 1945 m. duomenimis, 60% narių sudarė vargingieji valstiečiai, atleisti nuo valstybinio

¹⁷ *Žemės ūkio kredito draugijos įstatai*, Kaunas, 1941, p. 1.

¹⁸ Vilainis A. Mažėja ūkininkų išskolinimas, *Tėviškė*, 1942, sausio 16.

¹⁹ LCVA, f. R 364, ap. 1, b. 18, l. 242.

²⁰ *Ten pat*, b. 3, l. 51.

²¹ *Ten pat*, b. 67, l. 131.

žemės mokesčio, 25 nariai buvo smulkūs valstiečiai, 20 vidutiniokų ir 10 „buožių“²². Tų laikų terminologija kalbant, draugijos vadovai ir nariai stokojo politinio budrumo, kad priėmė „buožes“. 1946 m. buvo pradėtas jų šalinimo iš draugijų vajas. 1947 m. tarp narių „buožių“ jau nebeliko.

Pirmosios visų draugijų valdybos ir tarybos buvo valdžios paskirtos, o 1945 m. balandžio–birželio mėn., susirinkimuose dalyvaujant partijos ir valdžios atstovams bei atsižvelgiant į politines pažiūras, „demokratiškai“ išrinktos. Apie pokarinius Gelgaudiškio ŽŪKD vadovus labai maža žinių, t. y. tiek, kiek įmanoma perskaityti jų parašus ataskaitose. 1945 m. valdybos pirmininkas buvo V. Kulikauskas, jos narys – A. Skarnauskas (?), tarybos nariu dirbo Laurinaitis²³. V. Kulikauskas valdybai vadovavo ir 1948 m. pradžioje, galbūt iki pat draugijos likvidavimo. Sprendžiant pagal metinių ataskaitų duomenis, valdybos nariams, kai kuriais metais ir tarybos nariams buvo mokama nuolatinė nedidelė alga (vidutiniškai po 53 rb kas mėnesį). Be to, buvo samdomas buhalteris. Nors algos buvo ir mažos, bet bendra jų suma sudarydavo gan didelę draugijos išlaidų dalį (iki 37%) ir apsunkindavo pajamų ir išlaidų subalansavimą.

Pokariu draugijos veiklos sąlygos buvo ypač sunkios, visko stigo, trūko rašomojo popieriaus, apskaitos blankų ir knygų, už mažą algą negalima buvo nusamdyti kvalifikuoto buhalterio, neturėta net seifo pinigams bei dokumentams laikyti. Svarbiausia yra tai, kad draugija beveik neturėjo savo lėšų ir indėlių, ji buvo atkurta ir veikė (gyvavo) beveik išimtinai gaudama iš ŽŪB kontoros trumpalaikes bei ilgalaikes paskolas. Antai 1945 m. iš jos draugija gavo 100 tūkst. rb pagrindiniam kapitalui, 89 tūkst. rb – ilgalaikėms paskoloms teikti ir 35 tūkst. rb – demobilizuotiesiems iš sovietų armijos kredituoti²⁴. Apskritai 1946 m. sausio 1 d. iš ŽŪB kontoros gautos paskolos sudarė net 98% visų draugijos turėtų išteklių (iš nariams paskolintų 225,5 tūkst. rb vos 1,5 tūkst. buvo ŽŪKD lėšos). Todėl visiškai pagrįsta draugiją laikyti ŽŪB kontoros paskolų paskirstymo įstaiga, punktu. Šiuo požiūriu ne ką padėtis pagerėjo ir po trejų veiklos metų, nes 1949 m. sausio 1 d. ŽŪB kontoros paskolos draugijai siekė 94%, kai nuosavas kapitalas – likusius 6% jos išteklių. Visą laiką draugija turėjo simbolines indėlių sumas: 1946–1947 m. sausio 1 d. 5 asmenų laikytus 1 100 rb²⁵. 1948 m. sausio 1 d. draugijoje teliko vienas indėlininkas, laikęs joje 600 rb. Šie duomenys rodo, į kokią apverktiną padėtį karas ir okupacijos buvo ištūmusios Lietuvos kaimo žmones. Tegul ir simbolinės indėlių sumos vos ne dvigubas sumažėjimas 1948 m. sausio 1 d. duoda pretekstą priminti, kad tai galėjo įtakoti ne tik mokesčių didinimas, bet ir 1947 m. gruodį vykdytos pinigų reformos metu didesnių indėlių (per 3 000 rb) nuvertinimas, sukėlęs žmonių nepasitikėjimą valdžia, jos institucijomis.

Draugijos pokario veikloje galima išvelgti du laikotarpius: 1) 1945–1947 m. ir 2) 1948 m. Pirmajame laikotarpyje, didėjant (nors lėtėjančiu tempu) ŽŪB kontoros paskoloms draugijai, atitinkamai kito skolinimas nariams. 1946–1947 m. draugijos išiskolinimas ŽŪB kontorai padidėjo nuo 224 tūkst. rb iki 398 tūkst. rb (beveik 1,8 karto), o narių skolos draugijai – nuo 225,5 tūkst. rb iki 380,6 tūkst. rb (1,7 karto)²⁶. Nuo 1948 m. sausio 1 d. pra-

²²Ten pat, b. 18, l. 242.

²³LCVA, f. R 364, ap. 1, b. 18, l. 244.

²⁴Ten pat.

²⁵Ten pat, l. 244; b. 67, l. 130.

²⁶LCVA, f. R 364, ap. 1, b. 18, l. 244; b. 67, l. 117.

sidėjęs antrasis laikotarpis paženklintas ir ŽŪB kontoros paskolų draugijai, ir pastarosios skolinimo nariams mažėjimu. Per 1948 m. draugijos išskolinimas ŽŪB kontorai sumažėjo 10,5 tūkst. rb, arba 2,6%, o narių skolos draugijai – 30,5 tūkst. rb (8%)²⁷. Pabrėžtinai svarbus faktas: nuo 1948 m. sausio 1 d. draugija nariams kredituoti nesunaudodavo visos iš ŽŪB kontoros gautų pinigų sumos. Iš visų šių duomenų matyti, kad nuo 1948 m. pradžios valdžia mažino finansinę paramą kaimui, o valstiečiai vis labiau prarado norą skolintis. Kodėl taip atsitiko? Valdžia, pradėjusi forsuoti kolektyvizaciją, neturėjo intereso finansiškai padėti individualiems ūkiams. Antra vertus, dalis kaimo žmonių, įsitikinę, jog jų laukia „šviesi“ ateitis kolchozuose, žemės, daugelio pastatų, inventoriaus praradimas, nebematė prasmės imti paskolas. Be to, iš jų norą skolintis turėjo atimti 1947 m. pinigų reforma, padariusi skolininkams skriaudą – žmonių turėti pinigai buvo iškeisti į naujus santykiu 10:1, o skolos nebuvo nuvertintos. Dėl to skolų našta padidėjo. Dar sykį paaiškėjo, kad valdžios pažadais, veiksmais pasitikėti negalima.

Draugija trumpai (iki 1 m.) skolino sėkloms, pašarams, mineralinėms trąšoms pirkti; gyvuliams ir inventoriui įsigyti – iki 5 m., o pastatų statybai – iki 10 m. Vienam nariui leista paskolinti ne daugiau kaip 15 tūkst. rb, iš jų statyboms – iki 10 tūkst. rb. Būtina kreditavimo sąlyga buvo skolininko dalyvavimas savomis lėšomis. Paprasčiau sakant, besiskolinantysis iš draugijos galėjo gauti ne visą pirkimui reikalingą pinigų sumą, o tik jos dalį, kitą reikėjo apmokėti savais pinigais. Kokia ta dalis turėjo būti, nustatinėjo ŽŪKD valdybos. Deja, jos dydis nežinomas. Praktika buvo tokia, kad skolinta 40–50% reikalingos pinigų sumos.

Visą laiką 1945–1948 m. Gelgaudiškio ŽŪKD nariai daug skolinosi trumpam laikui, ypač tai būdinga 1945 m., per kuriuos jie paėmė 137,9 tūkst. rb tokių paskolų, kai ilgesniam terminui pasiskolino mažiau (87,6 tūkst. rb)²⁸. Gal tai byloja, jog 1944 m. vasarą dėl karo valsčiaus ūkininkų išaugintas derlius labai nukentėjo ir todėl gelgaudiškiečiams gyvybiškai buvo svarbu apsirūpinti sėklomis. Taip pat pažymėta, jog daugelio kitų įvairių apskričių draugijų nariai taip intensyviai kaip Gelgaudiškio ŽŪKD nariai trumpalaikėmis paskolomis nesinaudojo. Nuo 1946 m. pradžios Gelgaudiškio draugijos narių trumpalaikės skolos nors ir mažėjo, bet buvo gana didelės (1949 01 01 – 91,3 tūkst. rb). 1945 m. trumpalaikes paskolas (vidutiniškai po 1 724 rb) buvo paėmę 80 narių²⁹.

Nuo 1946 m. pradžios iki 1948 m. sausio 1 d. narių ilgalaikis skolinimasis didėjo (nuo 87,6 tūkst. rb iki 283,2 tūkst. rb). 1947 m. daugiausia skolintasi gyvenamųjų namų ir ūkinių pastatų statyboms. Iš 104 ilgalaikių paskolų (130 tūkst. rb) 70 buvo paimta būtent tam tikslui, kai arkliams pirkti skolinosi 18, karvėms pirkti – 16 narių³⁰. 1948 m. skolinimosi tikslai pasikeitė, nė vienas narys nepaėmė paskolų statyboms, o skolinosi tik gyvuliams pirkti. Tiesa, tais metais bendras paskolas gavusiųjų skaičius sumažėjo nuo 105 iki 46. Galima daryti prielaidą, jog iki 1948 m. Gelgaudiškio valsčiuje karo sunaikinti pastatai buvo jau atstatyti. 1947 m. trobesių statybai vidutiniškai draugija paskolino po 1 300 rb, ūkiniams pastatams statyti – po 1 000 rb, arkliams pirkti – po 1 667 rb ir karvėms pirkti – po 1 250 rb³¹. Pagal išlikusius 1945 m. duomenis, dau-

²⁷ *Ten pat.*, b. 93, l. 30.

²⁸ *LCVA*, f. R 364, ap. 1, b. 18, l. 241.

²⁹ *Ten pat.*

³⁰ *LCVA*, f. R 364, ap. 1, b. 67, l. 131.

³¹ *Ten pat.*

giausia skolinta vargingiems ir smulkiems ūkininkams: iš 185 paskolų jiems teko 129, arba 67,5% visos paskolų sumos³². Tuo tarpu turtingiems, labiau pajėgiems skolas gražinti buvo suteiktos vos 9 paskolos (14 tūkst. rb). Dėl to nukentėjo ir draugijos vadovai, ir skolininkai. Mat 1946 m. gegužės 8 d. ŽŪB kontora įsakė savo skyrių ir ŽŪKD vadovams per mėnesį patikrinti, ar nebuvo skolinama „buo-žems“, tai išaiškinus, nedelsiant paskolas išieškoti³³. Vadovams buvo pagrasinta, kad jie atsako asmeniškai. Taigi vieną dieną skolinta, po kitos dienos atiminėta. Kaip beskolinti?! Ne vienas vargingesnis skolininkas paimtas paskolas sunaudojo ne pagal paskirtį, t. y. pinigus išleido vartojimui, pramogoms. Bent iš dalies apie tai byloja šie duomenys: 1947 m. paskolų statyboms buvo paimta 70, o pastatų pastatyta tik 30³⁴. Žinoma, dalis pastatų tiesiog nespėta tais metais pastatyti. Dėl sunkių gyvenimo sąlygų, paskolų neproduktyvaus panaudojimo ne vienas valstietis, ypač varguolis, neturėjo iš ko jų gražinti. 1949 m. sausio 1 d. laiku nebuvo gražinta 10,2 tūkst. rb³⁵. Paskolų negražinimo priežastis teisingai ir drąsiai įvardijo ŽŪB kontoros Šiaulių skyriaus valdytojas rašte (1946 m. pradžios) savo viršininkams. Jis dėstė:

„<...> kaip tą paskolą išieškoti, jei jos gavėjas nieko neturi, apart švarko, kelnų ir kepurės ir yra naujakurys <...> išpirkęs statybų medžiagas, pardavė, pinigus sunaudojo kaip jam patiko <...>“³⁶.

Netiesiogiai jo buvo pasakyta, kad dėl paskolų negražinimo atsakomybė tenka valdžios įgyvendintai klasei kreditavimo politikai. Taip pat dalis paskolų „pakibo ore“ dėl gyventojų represavimo. Dažnai įkalintų, ištremtų turto neliko, todėl nebuvo iš ko išieškoti jų paimtų paskolų.

Taip pat pabrėžtina, jog valdybos ir tarybos nariai gerokai save „pamylėjo“ paskolomis. 1945 m. jie iš draugijos paėmė 32,7 tūkst. rb vien ilgalaikių paskolų, arba net 37% bendros sumos. Vidutiniškai kiekvienas iš jų pasiskolino po 5 450 rb, kai drauge visiems skolininkams teišėjo vos po 834 rb³⁷. Retoje draugijoje taip dėjosi.

Lygindami ikikarinę paskolų nariams sumą (58,6 tūkst. Lt) su 1949 m. sausio 1 d. įsiskolinimo dydžiu (350 tūkst. rb), lengvai apskaičiuosime, kad pokariu finansinė parama nominaliai buvo išaugusi beveik 6 kartus. Todėl galėtų atrodyti pagrįstas sovietinių propagandistų metų metais kartotas tvirtinimas apie didelę valdžios pagalbą kaimui. Tačiau atsižvelgę į kainų lygį arba lito ir rublio perkamąją galią (pagal kredituotas prekes), gausime kitokį rezultatą. 1939 m. už 58,6 tūkst. Lt galima buvo nusipirkti apie 586 karves, kai 1949 m. už 350 tūkst. rb paskolą – tik 280 karvių, bet greičiausiai kita tiek nariams primokėjus savų pinigų. Žinoma, tuo nenorima nuneigti ŽŪKD paskolų svarbos. Juk, kaip buvo minėta, vien per 1947 m. nariai gavo paskolų 70 pastatų statybai. Dėl to šitiekos gelgaudiškėčių gyvenimo, jų laikytų gyvulių žiemojimo sąlygos turėjo pagerėti.

Kaip karštligė ŽŪKD krėtė valdžios vykdytos rėkšmingos įvairios kampanijos. Apie vieną jų – „buožių“ šalinimo iš draugijų ir jų vadovybių bei

³² *Ten pat*, b. 18, l. 242.

³³ *Ten pat*, b. 3, l. 54.

³⁴ *Ten pat*, b. 67, l. 131.

³⁵ *LCVA*, f. R 364, ap. 1, b. 93, l. 30.

³⁶ *Ten pat*, b. 33, l. 119.

³⁷ *Ten pat*, b. 18, l. 244.

paskolų atimtinėjimą – minėta. 1948 m. pabaigoje buvo įvykdytas draugijų stambinimas (jungimas). Tuomet Gelgaudiškio ŽŪKD buvo prijungta prie Plóškščių atitinkamos draugijos. 1949 m. Lietuvoje likviduojamos visos ŽŪKD. Likvidavimo pagrindinė priežastis – visuotinė kolektyvizacija, naikinusi individualius ūkininkus, kredito kooperatyvų prielaidas. Taigi svetimųjų prievarta kredito kooperacijos sklaida buvo nutraukta.

Išvados

Pirmoji kredito įstaiga Gelgaudiškyje įsteigta ne vėliau kaip 1912 m. Tai buvo Gelgaudiškio gminos (valsčiaus) skolinamoji taupomoji kasa, kuri teikė paskolas tik ūkininkams už įkeistą žemę.

1927–1940 m. veikė Gelgaudiškio smulkaus kredito draugija (kredito kooperatyvas), vienijusi daugiausia ūkininkus. 1928–1939 m. jos veiklos mastas padidėjo 8, paskolos nariams – 9,8 karto.

Draugijos teiktos trumpalaikės paskolos (nuolatos pigintos) padėjo nariams pagerinti ūkininkavimo ir gyvenimo sąlygas bei išvengti būtinybės brangiau skolintis iš palūkininkų.

1941 m. Gelgaudiškio SKD, jos veiklą pertvarkius pagal SSSR įstatus, buvo sovietizuota.

Nacių okupacijos metais nebuvo prielaidų draugijos veiklai, todėl ji vegetavo.

1945–1948 m. veikusi Gelgaudiškio žemės ūkio kredito draugija faktiškai buvo SSSR žemės ūkio banko Lietuvos respublikinės kontoros padalinys, užsiėmęs iš biudžeto gaunamų lėšų paskirstymu daugiausia neturtingiausiems valstiečiams.

Straipsnio rankraštis įteiktas 2004 11 30, serijos „Lietuvos valsčiai“

Mokslo darbų komisijos įvertintas 2009 03 24, skelbti parengtas

2009 12 01.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje

„Gelgaudiškis“ (vyr. redaktorius ir sudarytojas *Antanas Andrijonas*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*,

anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai (tam skirtuose leidinio skyriuose):

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.

2. Žinios apie autorių.

© Skelbiant ar bet kokiū būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekstą ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).